

УДК 336. 22:368.02

А. В. Череп,
доктор економічних наук, професор кафедри фінансів і кредиту,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя
С. М. Стрілець,
аспірант, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Висвітлено поняття ефективності як економічної категорії в різних сферах діяльності. Визначено поняття ефекту, яке неразривно пов'язане з ефективністю роботи різних підприємств та організацій. Запропонована класифікація видів економічної ефективності. Закцентовано увагу на визначенні економічної та виробничої ефективності.

Efficiency concept as an economic category in different spheres of activities is lighted up. Effect concept, which is inseparably connected with efficiency of different enterprises and organization's activity is determined. The attention of determine the economic and productive effectiveness is accented.

Ключові слова: ефективність, ефект, розрахунок, виробництво, показники.

Keywords: efficiency, effect, calculation, production, data.

Актуальність проблеми. Стаття є актуальною, оскільки перед тим як побудувати систему показників ефективності діяльності господарюючих суб'єктів, необхідно в першу чергу визначити саме поняття ефективності як економічної категорії. В літературі дуже мало інформації щодо визначення ефективності в різних сферах діяльності. Від удосконалення цих показників залежить орієнтація підприємств на кінцеві результати виробництва. В економічній літературі основну увагу приділено питанням оцінки економічної ефективності окремих факторів виробництва та міститься мало інформації про саме поняття ефективності. Однак управління ефективністю діяльності підприємств можливо лише тоді, коли в господарському процесі враховані всі ресурси. У зв'язку із цим визначення економічної ефективності роботи господарюючих суб'єктів, має самостійне значення.

Аналіз останніх досліджень. Істотний внесок у розвиток теорії та практики оцінки ефективності виробництва й діяльності на рівнях народного господарства і підприємства зробили А.Ф. Аксененко, З.В. Атлас, А.В. Бачурін, А.Х. Бенуні, Т.Г. Бень, Б.М. Болотін, О.Д. Василик, Г.В. Губін, Е.П. Дунаєв, А.І. Касьянов, І.Я. Кац, З.П. Коровіна, В.П. Красовський, В.Н. Лексін, В.В. Леонт'єв, О.Л. Лордкіпанідзе, Є.В. Мазаків, П.А. Малишев, В.А. Медведєв, В.В. Новожилов, П.Я. Октябрьський, А.М. Омаров, Р.М., Петухов, В.С. Сінавіна, Г. Форбріг, Т.С. Хачатуров, М.Г. Чумаченко та інші вчені.

Мета статті. Метою даної статті є розкриття сутності ефективності, розглядання поняття економічного ефекту та впливу ефективності в управлінні підприємством.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Економічна ефективність є складною категорією економічної науки. Складність виявляється в тому, що існують різні трактування вимірювання результатів і витрат виробництва. Поклавши в основу вимірювання ефективності певні правильні принципи, дослідники порушують їх. Відбувається підміна результатів виробництва витратами. Враховують не всі результати чи витрати діяльності при розрахунку узагальню вального показника. Результати діяльності не відповідають витратам на її здійснення.[1, 278].

Таблиця 1. 1. Запропонована класифікація видів економічної ефективності

Ознака		Економічна ефективність
Рівень управління		Робоче місце, ділянка, цех, структурний підрозділ, підприємство, регіон, народне господарство
Кількість видів продукції	Монопродукт	Ефективність виробництва одного виду продукції
	Номенклатура продукції	Ефективність виробництва одного виду продукції, ефективність господарської діяльності підприємства
Вид діяльності підприємства		Операційна Фінансова Інвестиційна
Метод розрахунку		Абсолютний (загальний) порівняльний
Підходи до розрахунку		Ресурсний Затратний Змішаний
Виробнича стадія		Виробництво продукції Використання

Професор Мочерний С.В. сформулював сутність ефективності у наступному визначенні: ефективність - це здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат.

Ефективність визначається відношенням результату (ефекту) до витрат, що забезпечили його отримання. Ефективність розкриває характер причинно-наслідкових зв'язків виробництва. Вона покаже не сам результат, а те якою ціною він був досягнутий. Тому ефективність найчастіше характеризується відносними показниками, що розраховуються на основі двох груп характеристик (параметрів) – результату і витрат. Це, втім не виключає використання і абсолютних значень

вихідних параметрів. Автор розрізняє соціальну та економічну ефективність. Найважливішим якісним показником суспільного виробництва є його ефективність [2, с.214]

Соціальна ефективність — відповідність результатів господарської діяльності основним соціальним потребам і цілям суспільства, інтересам окремої людини.

Економічна ефективність — досягнення найбільших результатів за найменших затрат живої та уречевленої праці. Економічна ефективність є конкретною формою дії закону економії часу. За капіталістичного способу виробництва узагальнюючий показник економічної ефективності — норма прибутку. Для народних підприємств у розвинутих країнах Заходу основною метою стає максимізація не прибутку, а чистого доходу на одного зайнятого, що не виключає необхідності використання показника норми прибутку.

Конкретнішими показниками економічної ефективності є продуктивність і фондомісткість праці, фондовіддача і фондомісткість продукції, матеріаловіддача і матеріаломісткість продукції, економічна ефективність капітальних вкладень, нової техніки, енергомісткість продукції та ін. [1, с.216]

Ефективність суспільного виробництва — найважливіша узагальнююча характеристика його результативності, яка вимірюється відношенням величини створених товарів і послуг до сукупних затрат суспільної праці; у найбільш загальній формі виражається формулою Результат/Затрати.

У масштабі народного господарства ефективність суспільного виробництва оцінюється відношенням розмірів створеного за певний період часу НД до затрат суспільної праці; у масштабах галузі, об'єднання, підприємства — відношенням величини чистої продукції до затрат суспільної праці у кожній з цих ланок народного господарства.

Так, на думку авторів Жнякіна Б.О. та Краснової В.В. «...Ефективність — це співвідношення результату (ефекту) з витратами, що викликали цей ефект.» У техніці, наприклад, в енергетиці, ефективність вимірюється коефіцієнтом корисної дії, що показує, яка віддача однієї умовної одиниці палива. Відповідно, чим більше втрат під час передачі енергії, її переходу з одного виду енергії в інший, тим менший коефіцієнт корисної дії.

В економіці підприємств організує власну справу в надії одержати ефект у вигляді знову створеної вартості і затрачує власні ресурси вкладає капітал і залучені (праця найманих робітників). Таким чином, ефективність виробництва відображає кінцеві результати використання засобів виробництва і робочої сили за відповідний проміжок часу й вписується формулою:

Ефективність = результат (ефект) / ресурси (витрати)

У залежності від цілей визначення ефективності результат (ефект) і може бути оцінений різними показниками, що характеризують проміжні і кінцеві результати діяльності. Наприклад, економічний ефект може бути оцінений показниками:

- обсяг прибутку (балансового, чистого);
- економія окремих видів ресурсів у натуральному чи вартісному вираженні;
- зниження собівартості (для збиткових виробництв).

— Ефект, що формується нарівні підприємства, називають локальним, на відміну від ефекту народногосподарського, який віддзеркалюється в цілому на економіці даної країни в сферах виробництва і споживання.

— Також розрізняють ефект одноразовий і мультиплікаційний. Одноразовий ефект отримують одноразово, і він не повторюється в майбутніх періодах. Мультиплікаційний ефект показує, що ефективне використання ресурсів на одному підприємстві привело до підвищення ефективності на інших, пов'язаних з ним. Він має кілька форм прояву. [2, с.131]

Мельник Л.Г. та Корінцева О.Л. у своїх працях зазначають, що в економіці одним із основних понять є «економічна ефективність» господарських заходів. Господарськими заходами можуть вважатися:

- впровадження нової техніки;
- інвестиційний проект;
- укладення комерційної угоди;
- реалізація будь-якого господарського рішення;
- здійснення природоохоронних заходів;
- проведення соціальних заходів, спрямованих на підвищення добробуту людей, поліпшення інфраструктури, формування культурних цінностей та ін.

Загальними для всіх цих заходів є два моменти:

- по-перше, усі вони спрямовані на досягнення конкретного результату (соціального або економічного);
- по-друге, усі вони потребують витрат коштів (або інших ресурсів).

Теорія ефективності чітко розмежує поняття ефекту й ефективності, розуміючи під першим результат заходу, а під другим — співвідношення ефекту і витрат, що його викликали.

Ефект (від лат. effectus — «виконання, дія») означає результат, наслідок певних причин, дій. Ефект може вимірюватися в матеріальному, соціальному, грошовому вираженні. Зокрема, ефект може оцінюватися обсягом додатково виробленої чи спожитої продукції (тобто штуками, кубічними або квадратними метрами, тоннами тощо), показниками поліпшення здоров'я населення (наприклад, зниженням захворюваності або смертності, виробничого травматизму, підвищенням середньої тривалості життя) тощо. У тому випадку (коли зазначені результати отримують грошову оцінку) говорять про економічний ефект.

Економічний ефект - виражений у вартісній (грошовій) формі результат будь-яких дій (зокрема, зазначених вище господарських заходів).

Хоча за самим визначенням результат і ефект є близькими поняттями (ефект - певна форма результату), потреби економічної практики змушують у деяких випадках розмежовувати зазначені терміни. При цьому під умовним поняттям економічний результат звичайно мають на увазі загальний (брутто) результат (зокрема, виручка, дохід), а під поняттям економічний ефект - чистий (нетто) результат (зокрема, прибуток). [3, с.243]

Професор Сіетлського університету, Пол Хейне дає своє визначення ефективності: «Ефективність - це позитивний чинник, який найбільш послідовно підноситься економістами. Це не повинно дивувати, оскільки ефективність (effectiveness) і економічність (efficiency) - майже синоніми. Обидва терміни характеризують «результативність» використання засобів для досягнення цілей».

Інженери використовують поняття ефективності, що в першому наближенні відповідає цій умові. Вони визначають ефективність як відношення роботи, виконаної машиною, до енергії, спожитої нею. Звичайно це відношення виражається у відсотках (в українській мові ця величина називається коефіцієнт корисної дії - к.к.д.). Щоб цей параметр відповідав показнику ефективності, потрібно бути впевненим, що робота, яку виконує машина, дійсно буде використовуватися з користю.

Таким чином, при визначенні ефективності значну роль відіграє ціннісна характеристика отриманого результату. Це, зокрема, змушує змінити погляд на роль торгівлі в економічному процесі всупереч існуючому переконанню про економічно пасивну роль торгівлі («від простого обміну виграти нічого не можна») і навіть про її негативне значення («торгівля обкладає суспільство чимось схожим на податок»). Можна безспідставно вважати, що цей вид діяльності підвищує ефективність суспільної праці. Адже торгівля допомагає кожній виготовленій речі швидше знайти свого споживача, підвищуючи цінність товарів. Внаслідок збільшується інтегральна корисність витраченої праці і зростає її ефективність.

Економічна ефективність - це вид ефективності, що характеризує результативність діяльності економічних систем (підприємств, територій, національної економіки). Основною особливістю таких систем є вартісний характер засобів (видатків, витрат) досягнення цілей (результатів), а в деяких випадках і самих цілей (зокрема, одержання прибутку). [4, с.520]

Мельник Л.Г. та Корінцева О.Л. також розглядають ефективність як життєвий цикл виробу. На їх думку будь-який вид продукції — лише ланка в ланцюзі з назвою «життєвий цикл виробу». У загальному вигляді можна сказати, що він складається із таких основних стадій:

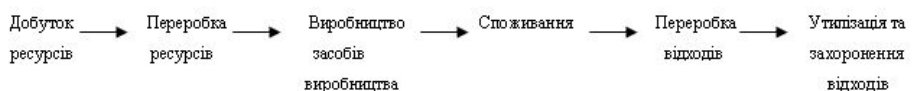

Рис. 1. 1. Стадії життєвого циклу виробів

Планований захід може бути здійснений на будь-якій стадії розглянутого циклу. Викликані ним зміни пов'язані з цілим комплексом суспільних явищ (соціальних, економічних, екологічних ефектів). Найчастіше вони не обмежуються стадією, де було здійснено захід (умовно - поточна стадія), але поширюються й на інші етапи життєвого циклу. Частина зазначених ефектів реалізується на етапах, що слідує за стадією реалізації заходу (умовно - наступні стадії). Але є й такі ефекти (хоча на перший погляд це може здаватися дивним), які можуть виникати на попередніх стадіях, тобто тих, що відбуваються до етапу, де реалізується захід (умовно - попередні стадії). [3, с.253]

Автор Салига К.С. також веде мову про економічну ефективність господарської діяльності підприємства. Він вважає, що Оцінка ефективності діяльності підприємства є завершальним етапом фінансового й управлінського аналізу.

Аналіз загальної ефективності господарської діяльності є прерогативою вищої ланки керівництва підприємства. Ефективність (успішність) окремих управлінських рішень, пов'язаних з визначенням ціни продукції, вибору ціни покупки, заміни устаткування тощо, має пройти оцінку з погляду загального успіху підприємства, його довгострокової життєздатності в умовах ринку.[5, с.156]

В наукових підручниках з економіки, автори дають наступну класифікацію ефективності:

- бюджетна ефективність;
- інвестиційна ефективність;
- соціальна ефективність;
- економічна ефективність;
- правова ефективність;
- інноваційна ефективність;
- ефективність інтеграції страхових компаній з банками.

Поняття бюджетної ефективності не має однозначного трактування нормативними документами та авторами наукових джерел, які досліджували зазначену проблему. Так, у "Методиці оцінки ефективності виконання інноваційних проектів та діяльності технологічних парків" бюджетну ефективність інноваційного проекту рекомендовано розраховувати, визначаючи відношення суми коштів, перерахованих у державний бюджет і зменшених на величину бюджетних інвестицій, до загального обсягу витрат на виконання інноваційного проекту за звітний період.

Проте на думку кандидата наук Київського національного економічного університету А.С. Никифорова, розрахунку бюджетної ефективності інноваційного проекту центральними органами державної влади, позаяк не можливо визначити витрати, пов'язані зі прийняттям саме рішень щодо запровадження пільгового оподаткування інноваційної діяльності. [7, с.3].

Значно розширений перелік показників із визначення вказаної характеристики, включаючи до нього, крім платежів у бюджет у розрахунку на 1 грн. витрат ще й приріст або дефіцит бюджету й обсяги виконання державних і регіональних програм.

Проте за такого переліку рівень бюджетної ефективності залежатиме від великої кількості чинників, які безпосередньо не пов'язані з надходженням податків від інноваційної діяльності.

У новій економічній енциклопедії бюджетна ефективність (budgetary efficiency) чи ступінь участі держави у відповідних проектах і програмах з огляду на витрати та доходи бюджетів усіх рівнів означено як сальдо надходжень у бюджети та виплат їх у зв'язку з реалізацією цих проектів і програм.

Наведене визначення не розмежує поняття бюджетної ефективності та бюджетного ефекту, що призводить до пропонування розраховувати ефективність, як абсолютну величину (різницю між результатом та витратами ресурсів). А вона за змістом є відносною (відношення результату діяльності до витрат ресурсів на його одержання).

Автор статті висловлює думку, що бюджетний ефект характеризує фінансові наслідки реалізації інноваційної діяльності для державного та місцевого бюджетів. Його розраховують як різницю між фінансовими результатами цієї діяльності та витратами на неї. Таке визначення є найадекватнішим в теорії економічної ефективності. Проте воно не визначає суб'єкта діяльності, що його результати і витрати слід враховувати, — держави чи саме суб'єкта інноваційної діяльності.

В. Лапаєва зазначає, що трактування права лише як засобу досягнення економічної, політичної, ідеологічної тощо мети по суті означає недооцінку самостійності та соціальної цінності права як особливої соціальної регуляції. Адже право - це не просто інструмент досягнення мети. Воно є формою, яка опосередковує цю мету, надаючи їй правового характеру. При цьому право, як і будь-яка форма, виступає тут як обмеження, ОСКІЛКИ мета соціального змісту може бути визнана правом лише тією мірою, якою вона не суперечить змісту та принципам самого права. Ця специфіка права впливає на процес правового регулювання як особливий вид соціальної регуляції [8, с.56]

І. Самошенко та В. Нікітінський зазначали, що ефективність права не тотожна наслідкам. Реальне положення, коли ніяких спеціальних змін те чи інше правове положення не породило, але з точки зору процесу управління воно виявляється ефективним хоча б тому, що було розраховане на запобігання будь-яким явищам, зокрема злочинам. Стає очевидним, що ефективність правової норми тим вища, чим точніше обрана мета відповідає об'єктивним закономірностям і чим адекватніші меті правові засоби, що застосовуються для її досягнення. При цьому об'єктивні закономірності є соціальним фактором, а правові засоби - поза-соціальним.[9, с.112].

С. Марочкін зазначає, що ефективність норм, безумовно, пов'язана з їх реалізацією, але визначення ефективності тільки як відносин між результатом і метою норми є дещо спрощеним. Процес дії норм, її вплив на результат, засоби досягнення цього результату немовби залишаються у стороні. Слід враховувати, що ефективність - це властивість дій норм і передбачає нерозривну єдність зазначених елементів. Вони невід'ємні, співвідносні один з одним: як норма досягає мети лише в дії, так і дія сама собою не забезпечить ефективності без внутрішньої якості правових рішень.[10, с.89].

Автор статті поділяє точку зору В. Кудрявцева, який вважає, що аналіз соціальної ефективності права тісно пов'язаний із вивченням його соціальної обумовленості. Між цими двома явищами існує тісний двосторонній зв'язок. Якщо та чи інша норма права не зумовлена потребами життя, то навряд чи можна розраховувати на те, що її застосування забезпечить бажаний результат. Разом із тим тільки на основі вивчення ефективності чинного законодавства можна внести корисні пропозиції про подальше його вдосконалення.[11, с.119]

Особливої уваги потребує розгляд питання про ефективність інтеграції страхових компаній з банками, цьому питанню приділяє увагу автор А.М. Єрмошенко.

Оцінка ефективності інтеграції діяльності страховиків і банків є ключовим етапом в досягненні стійких довгострокових взаємозв'язків між фінансовими інститутами, що діють у напруженому конкурентному середовищі. Така оцінка є можливою при поєднанні кількісного і якісного підходів. Для кількісної оцінки необхідною умовою є налагодження збору, обліку й аналізу даних, пов'язаних зі спільними операціями зазначених фінансових установ, особливо інформації про чисельність клієнтів банку і страховика в розрізі їхніх категорій; чисельність клієнтів банку, які придбали фінансовий продукт страховика-партнера або спільний продукт; обсяги укладених договорів страхування через банківський канал продажу у розрізі видів договорів; аквізиторські й управлінські витрати за банківським каналом; витрати на врегулювання страхових зобов'язань за продуктами банківського страхування тощо. Якісний підхід реалізується за допомогою оцінок експертів на основі порівняння сукупності критеріїв або необхідних елементів для реалізації поставлених результатів співробітництва страховиків та банків і типів інтеграції. [11, с.119-120].

Поділяючи погляди провідних вчених до визначення економічної ефективності, пропонуємо своє бачення цієї категорії. Економічна ефективність – це максимальна вигода, яку можна отримати при мінімальних затратах в процесі економічної діяльності з урахуванням додаткових умов, які мають місце в момент визначення ефективності відповідного господарського заходу. Під господарськими заходами мається на увазі введення нових видів продукції, укладення договорів з постачальниками, покупцями, придбання або модернізація нової техніки, збільшення виробництва продукції тощо.

В економічній літературі, характеризуючи ефективність використовують такі економічні категорії як “продуктивність” та “результативність”, які також визначаються співвідношенням результатів та витрат.

Економічна ефективність — це таке співвідношення між ресурсами і результатами виробництва, за якого отримують вартісні показники ефективності виробництва. При цьому можливі три варіанти вказаного співвідношення: 1) ресурси і результати виражені у вартісній формі; 2) ресурси — у вартісній, а результати — у натуральній формі; 3) ресурси — у натуральній, а результати — у вартісній формі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мочерний С.В., Основи підприємницької діяльності, К: Академія, 2005р., 280 с.
2. Мочерний С.В., Основи економічних знань, К: Академія, 2000р., 303 с.
3. Мельник Л.Г., Корінцева О.Л. Економіка підприємства: Навчальний посібник для вузів.- Суми: Університетська книга, 2004.-416 с.
4. Жнякіна Б.О., Краснова В.В. Економіка підприємства: Навч. Посібник для вузів.- Донецьк: Альфа-прес, 2005.- 160с.
5. В.О. Безугла, І.П. Постіл, Л.П. Шаповал «Страхування», навч. Посібник для студентів вищих навчальних вузів, Київ «Центр учбової літератури», 2008, 680 с.
6. Салига К.С. Ефективність господарської діяльності підприємства: Монографія.-Запоріжжя: ЗЦНТІ, 2005. -180с.
7. Проблеми науки, №8, 2009, с.25
8. Лапаєва В. Кибернетика и правоведение: теоретический аспект междисциплинарных связей// Кибернетика и право.-М, 1984]
9. Самошенко И.С., Никитинский В.И. Некоторые проблемы методологии изучения эффективности правовых норм// Проблемы социологии права.- Вильнюс, 1970.- вып.1

10. Марочкин С.Ю. Эффективность норм международного права и механизм международного правового регулирования// Вопросы государства, права и социального управления.-Свердловск, 1983

11. Гроші, фінанси та кредит, 2010, №3 с.130.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2013р.

ТОВ "ДКС Центр"